

O provođenju odluke Ministarstva unutarnjih poslova DF Jugoslavije od 18. svibnja 1945. o uklanjanju vojnih grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata¹

Namjera potpunog i radikalnog obračuna jugoslavenskih komunista s neprijateljem neposredno po završetku Drugog svjetskog rata, bila je i odluka Ministarstva unutarnjih poslova DF Jugoslavije od 18. svibnja 1945. o uklanjanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“, koja je obuhvatila groblja i nadgrobne spomenike vojnika njemačke, talijanske i mađarske vojske te ustaše, četnike i slovenske domobrane. Da je odluka o uklanjanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ sustavno provedena i u Vojvodini potvrđuju sačuvani dokumenti i suvremenici događaja, a i stanje na grobljima. Nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, i Vojvodini, grobovi i groblja poginulih partizana i grobovi i groblja žrtava „fašističkog terora“ zakonima su bili zaštićeni i uređivani i održavani, a grobovi i groblja „neprijateljskih“ vojnika i grobovi „suradnika okupatora“ ostali su izvan zakona. I tako je bilo sve do raspada SFR Jugoslavije.

Ključne riječi: Vojvodina, 1945., komunistička represija, Odluka o uklanjanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“

Posljedice Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije bila su velika materijalna razaranja, a i ljudski gubitci bili su izrazito veliki. Prisutnost i djelovanje znatnih okupacijskih oružanih snaga Njemačkog Reicha i Mađarske, zatim i oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske i jugoslavenskih (srpskih) monarhističkih oružanih snaga te komunistima predvođenog partizanskog pokreta prouzročilo je znatne ljudske gubitke i među vojnicima i među stanovništvom Vojvodine. Nepomirljive ideologije i politički

1 Prva verzija ovoga članka objavljena je u: V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“, *Fenster*, br. 17, listopad 2015. Ovdje je tekst znatno dopunjen i opskrbljen potrebnim znanstvenim aparatom, tj. fusnotama koje upućuju na literaturu i izvornu građu.

i vojni interesi suprotstavljenih strana u ratnom sukobu i građanskom ratu umnožili su ljudske gubitke i vojvođanskog stanovništva.

Komunistički obračun u Jugoslaviji, i Vojvodini, sa svim stvarnim i pretpostavljenim protivnicima, sa stvarnim ili mogućim krivcima, bez razlike, i tijekom i napose potkraj Drugog svjetskog rata i u neposrednom poraću bio je masovan i nemilosrdan. Riječ je ponajprije o vojvođanskim Nijemcima i Mađarima, a i mnogobrojnim Srbima i Hrvatima, pa i drugima.

Namjera potpunog i radikalnog obračuna jugoslavenskih komunista s neprijateljem neposredno po završetku Drugog svjetskog rata bila je i odluka Ministarstva unutarnjih poslova Demokratske Federativne Jugoslavije br. 1253, od 18. svibnja 1945., o uklanjanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“, koja je obuhvatila groblja i nadgrobne spomenike vojnika njemačke, talijanske i mađarske vojske te ustaše, četnike i slovenske domobrane. Republička ministarstva unutarnjih poslova prosljedila su odluku MUP-a DF Jugoslavije, od 18. svibnja 1945., o uklanjanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ oblasnim narodnim odborima, koji su je zatim prosljeđivali na provedbu podređenim tijelima vlasti.²

Iako je odluka Ministarstva unutarnjih poslova DF Jugoslavije, od 18. svibnja 1945., o uklanjanju i uništavanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ izuzimala grobove hrvatskih domobrana, lokalne su vlasti, svjedoče događaji i stanje

- 2 Usp. Vladimir Geiger, „Odluka o uklanjanju grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ Ministarstva unutarnjih poslova DF Jugoslavije od 18. svibnja 1945.“, *Politički zatvorenik*, br. 257, Zagreb, 2014., 34-39; Vladimir Geiger, „Odluka o uklanjanju grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ Ministarstva unutarnjih poslova DF Jugoslavije od 18. svibnja 1945. (II.)“, *Politički zatvorenik*, br. 258, Zagreb, 2014., 29-34; Vladimir Geiger, „Odluka o uklanjanju grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ Ministarstva unutarnjih poslova DF Jugoslavije od 18. svibnja 1945. (III.)“, *Politički zatvorenik*, br. 259, Zagreb, 2014., 12-17; Vladimir Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Bosni i Hercegovini nakon Drugoga svjetskog rata“, *Politički zatvorenik*, br. 262, Zagreb, 2015., 24-26; Vladimir Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Bosni i Hercegovini nakon Drugoga svjetskog rata (II.)“, *Politički zatvorenik*, br. 263, Zagreb, 2015., 18-21; Vladimir Geiger, „O uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Sloveniji nakon Drugog svjetskog rata“, *Politički zatvorenik*, br. 264, Zagreb, 2015., 29-32; Vladimir Geiger, „O uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Sloveniji nakon Drugog svjetskog rata (II.)“, *Politički zatvorenik*, br. 265, Zagreb, 2015., 38-42; Vladimir Geiger, Sladana Josipović Batorek, „O provođenju odluke komunističkih vlasti iz 1945. o uklanjanju grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Slavoniji i Srijemu“, *Scrinia slavonsica*, sv. 15, Slavonski Brod, 2015., 291-316; Vladimir Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“/“Einige Tatsachen über das Entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, *Fenster*, br./Nr. 17, Sremski Karlovci, 2015., 12-15/16-19; Vladimir Geiger, „Provođenje odluke od 18. maja 1945. o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Sloveniji“, *Istorija 20. veka*, br. 2, Beograd, 2016., 45-62; Vladimir Geiger, „Uklanjanje 1945/46. grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ poginulih 1941-45. na području Nezavisne Države Hrvatske“, u: *1945. kraj ili novi početak? Zbornik radova*, glavni i odgovorni urednik: Zoran Jašetrović, Beograd, 2016., 185-226 i ondje navedeni izvori i literatura.

na grobljima, uklanjale groblja, grobove i nadgrobnne spomenike svih „neprijateljskih“ vojska, uključujući i domobranske. Stanje na grobljima u istočnom Srijemu potvrđuje da grobovi i nadgrobnne oznake hrvatskih domobrana nisu izuzeti od uklanjanja i uništavanja ni na području Vojvodine.

U Vojvodini, kao i drugdje u Srbiji i Jugoslaviji, uklanjanje vojnih grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ uglavnom je sustavno provođeno, potvrđuju i suvremenici događaja i stanje na grobljima. Uz to, provođenje odluke MUP-a DF Jugoslavije od 18. svibnja 1945. o uklanjanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ i na području Vojvodine potvrđuju i dokumenti.

Posebno zanimljiv je slučaj „poravnavanja fašističkih grobova“ u Srijemskoj Mitrovici, tijekom 1945. i 1946. Rimokatolički župni ured u Srijemskoj Mitrovici izvjestio je 6. rujna 1945. Biskupski ordinarijat u Đakovu da su primili dopis Gradskog NO-a [Narodnog odbora] Srijemska Mitrovica, kojim traže da im „župni ured dostavi popis svih palih boraca, koji su sahranjeni na rimokatoličkom groblju u [Srijemskoj] Mitrovici.“ Napominju i da je u dopisu Gradskog NO-a Srijemska Mitrovica navedeno: „Prema rešenju O.N.O. [Okružnog narodnog odbora] imaju se svi grobovi palih fašista / ustaša, njemačkih vojnika itd./ poravnati grobnice kako bi se svaki trag tih narodnih neprijatelja izgubio o čemu vas obaveštavamo da ovo učinite ukoliko je takih grobova ima na groblju, te o učinjenom obavestite ovaj Gr.[adski] NOO [Narodno-oslobodilački odbor].“ Privremeni upravitelj župe u Srijemskoj Mitrovici, Ćiril Kos, iznoseći stajalište da „mrtvi više nisu neprijatelji“ i mišljenje ako do uklanjanja grobova dođe, „da to učine sami, a ne da mi to moramo učiniti“, stoga se obratio Biskupskom ordinarijatu u Đakovu „za pravilan postupak u gornjem predmetu.“³ Biskup Antun Akšamović dostavio je 10. rujna 1945. rimokatoličkom župnom uredu u Srijemskoj Mitrovici napatuk u vezi dopisa Gradskog NOO-a Srijemska Mitrovica kojim se od njega traži da ukloni odnosno poravna „fašističke“ grobove na katoličkom groblju. Biskup Akšamović napominje: „Biskupski ordinarijat kao vrhovna crkvena uprava u biskupiji djakovačkoj nije primila od nijedne više državne vlasti nikakove odredbe o tom predmetu.“ Napominje i da je „biskupski Ordinarijat danas ovaj slučaj iznio pred Predsjedništvo vlade i Komisiji za crkvene poslove, pa kada primi o toj stvari meritorno rešenje, biti će

3 Nadbiskupijski arhiv u Đakovu (NAĐ), fond Biskupske kancelarije, spis 1242-1945., - [Rkt. župski ured] [Srijemska] Mitrovica. Broj: 541/1945., [Predmet:] Poravnavanje fašističkih grobova, Prečasnom Biskupskom Ordinarijatu Djakovo, [Srijemska] Mitrovica, 6. rujna 1945., Ćiril Kos p.[rivremeni] uprav.[itelj] župe; V. Geiger, S. Josipović Batorek, „O provođenju odluke komunističkih vlasti iz 1945. o uklanjanju grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Slavoniji i Srijemu“, 302-303; V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 12, 14/16.

ovo priopćeno svim rimokat.[oličkim] župnim uredima za ravnanje“ te da župni ured u Srijemskoj Mitrovici o tome izvijesti Gradski NOO i zatraži odgodu izvršenja.⁴

Na obvezu provođenja odluke o uklanjanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ upućivao i upozoravao je MUP FNR Jugoslavije i 1946. republička ministarstva unutarnjih poslova. Upute i naređenja o uklanjanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ redovito su prosljeđivana podređenim ustanovama na svim razinama, od najviših do najnižih tijela vlasti.

Rimokatolički župni ured u Srijemskoj Mitrovici izvijestio je ponovo 3. rujna 1946. Biskupski ordinarijat u Đakovu da su 2. rujna 1946. primili strogo povjerljiv dopis Gradskog NO-a Srijemska Mitrovica: „Od Odelenja za unutrašnje poslove pri O.N.O.-u dobili smo dopis sledeće sadržine: Našom naredbom od 18 maja 1945 godine br. 1253 određeno je da se groblja ili pojedine humke fašističkih okupatora uklone i savne sa zemljom, tako da se zбриše svaki trag njihovog postojanja i uklone tragovi koji bi potsećali na morskog okupatora. Ukoliko do sada ova naredba nije provedena, potrebno je odmah preduzeti mere da se ona striktno provede i da se uklone svi tragovi fašističkih groblja ili pojedinih grobova.“ Ujedno ih je Gradski NO Srijemska Mitrovica upozorio da su dužni o tome najkasnije do 15. rujna 1946. podnijeti izvještaj. Upravitelj župe u Srijemskoj Mitrovici, Ivan Rončević, na to je zamolio Biskupski ordinarijat u Đakovu „hitno u toj stvari meritorno rješenje, na koje ćemo se moći pozvati i prema njemu postupiti.“⁵ Na to je 6. rujna 1946. biskup Akšamović župnom uredu u Srijemskoj Mitrovici dostavio dopis koji je uputio Gradskom NO-u Srijemska Mitrovica, u kojemu napominje: „Na području Narodne Republike Hrvatske takve zahtjeve nije postavila nijedna narodna vlast. Ako se negdje ukazala potreba da se poravnaju fašistički grobovi, učinili su to Mjesni ili Gradski N.O. u svojem djelokrugu“, i iznosi stajalište Katoličke crkve da „poslije smrti svaki čovjek prestaje biti neprijatelj, te je u nauci naše katoličke Crkve protivno, da se protiv pokojnika preduzimlju neke kazne“. Biskup Akšamović napominje Gradskom NO-u Srijemska Mitrovica da uklanjanje „fašističkih“

4 NAĐ, fond Biskupske kancelarije, spis 1242-1945., - [Đakovo] 10. rujna 1945., [Broj:] 1424/1945, [Predmet:] Sr.[ijemska] Mitrovica : poravnanje fašističkih grobova., Velečasnom Rkt. župnom uredu Sr.[ijemska] Mitrovica, Dr. Antun Akšamović, biskup, ap.[ostolski] adm.[inistrator]; V. Geiger, S. Josipović Batorek, „O provođenju odluke komunističkih vlasti iz 1945. o uklanjanju grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Slavoniji i Srijemu“, 303, 315; V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 12/16-17.

5 NAĐ, fond Biskupske kancelarije, spis 1450-1946., - Rkt. župski ured Sr.[ijemska] Mitrovica. Broj: 465./1946., Predmet: poravnanje fašističkih grobova., Prečasnom Biskupskom Ordinarijatu Đakovo, Srijemska Mitrovica, 3. rujna 1946., Ivan Rončević uprav.[itelj] župe; V. Geiger, S. Josipović Batorek, „O provođenju odluke komunističkih vlasti iz 1945. o uklanjanju grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Slavoniji i Srijemu“, 303; V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 12-13/17.

nadgrobnih oznaka nije posao župnog ureda. Župni ured u Srijemskoj Mitrovici biskup Akšamović, pak, u slučaju da Gradski NO Srijemska Mitrovica „ne bi ovo rješenje primio na znanje“, upućuje na nadležne osobe i tijela vlasti u Novom Sadu.⁶

Katolička crkva iskazivala je u neposrednom poraću 1945., a i kasnije, otvoreno protivljenje uništavanju grobova poginulih „neprijateljskih“ vojnika u Jugoslaviji od strane „narodnih“ vlasti.⁷ Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije, izdano 20. rujna 1945. na općim biskupskim konferencijama u Zagrebu, u položaju Katoličke crkve u Jugoslaviji u neposrednom poraću i odnosu novih jugoslavenskih vlasti prema Katoličkoj crkvi i vjernicima⁸ najpoznatije je i nedvojbeno najutjecajnije. Tamo se, ukazujući i o uklanjanju grobova od strane vlasti, napominje: „[...] Ovakav postupak mora se osuditi. Pred smrću klanjaju se svi ljudi. I neprijatelj prestaje poslije smrti biti neprijatelj. I njemu pripada po nepisanim zakonima čovječanske uljudbe, koja izvire iz kršćanske ljubavi, pravo na pristojan grob. Poznato je, da su poslije prvoga svjetskog rata nekadanji neprijatelji i te kako poštovali i čuvali grobove vojnika, koji su kao osvajači pali u stranim zemljama. Danas se to kod nas uskraćuje vlastitim sinovima.“⁹ Zatim je i 22. rujna 1945., završnoga dana zasjedanja na općim biskupskim konferencijama u Zagrebu, upućena i predstavka katoličkih biskupa Jugoslavije maršalu Josipu Brozu Titu u svezi s crkveno-državnim odnosima, koja među ostalim, ukazuje i na uništava-

- 6 NAD, fond Biskupske kancelarije, spis 1450-1946., - [Đakovo] 6. rujna 1946., [Broj:] 1450/956, Sr.[ijemska] Mitrovica, [Predmet:] poravnanje fašističkih grobova na rkt. groblju., Gradskom narodnom odboru Srijemska Mitrovica, Dr. Antun Akšamović, biskup, ap.[ostolski] adm.[inistrator], - Rkt. župnom uredu Srijemska Mitrovica, Dr. Antun Akšamović, biskup, ap.[ostolski] adm.[inistrator]; V. Geiger, S. Josipović Batorek, „O provođenju odluke komunističkih vlasti iz 1945. o uklanjanju grobalja i grobova 'okupatora' i 'narodnih neprijatelja' u Slavoniji i Srijemu“, 303-304; V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova 'okupatora' i 'narodnih neprijatelja' u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der 'Okkupatoren' und 'Staatsfeinde' in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 13/17.
- 7 Usp. Vladimir Geiger, „Odluka o uklanjanju grobalja i grobova 'okupatora' i 'narodnih neprijatelja' Ministarstva unutarnjih poslova DF Jugoslavije od 18. svibnja 1945. i Katolička crkva u Jugoslaviji“, *Tkalčić*, br. 18, Zagreb, 2014., 387-426; V. Geiger, S. Josipović Batorek, „O provođenju odluke komunističkih vlasti iz 1945. o uklanjanju grobalja i grobova 'okupatora' i 'narodnih neprijatelja' u Slavoniji i Srijemu“, 302-304; V. Geiger, „Provođenje odluke od 18. maja 1945. o uklanjanju vojnih grobalja i grobova 'okupatora' i 'narodnih neprijatelja' u Sloveniji“, 52-53 i ondje navedeni izvori i literatura.
- 8 Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945., bilo je početak otvorenog sukoba između novih vlasti u Jugoslaviji i Katoličke crkve. Usp. Miroslav Akmadža, „Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. godine i crkveno-državni odnosi“, *Tkalčić*, br. 6, Zagreb, 2002., 139-189.
- 9 Arhiv Hrvatske biskupske konferencije (Arhiv HBK), Zagreb, - spisi 1945., br. 114 BK/1945., Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije, izdano s općih Biskupskih konferencija u Zagrebu, dne 20. rujna 1945.; V. Geiger, „Odluka o uklanjanju grobalja i grobova 'okupatora' i 'narodnih neprijatelja' Ministarstva unutarnjih poslova DF Jugoslavije od 18. svibnja 1945. i Katolička crkva u Jugoslaviji“, 413-416 i ondje navedena literatura. Pastirsko pismo potpisali su i vojvođanski katolički biskupi i vikari sudionici općih biskupskih konferencija u Zagrebu: dr. Josip Ujčić, nadbiskup beogradski, apostolski administrator banatski, dr. Antun Akšamović, biskup, apostolski administrator đakovački i mons. Lajčo Budanović, biskup, generalni vikar subotički.

nje grobova vojnika od strane vlasti.¹⁰ No komunističkim vlastima u Jugoslaviji uporno protivljenje uklanjanju grobova poginulih „neprijateljskih“ vojnika koje je iskazivala Katolička crkva bio je nedvojbeno još jedan neoprostiv krimen i povod više u represivnom odnosu i obračunu sa Katoličkom crkvom.

U historiografiji i publicistici objavljeno je niz fotografija sahrana poginulih „neprijateljskih“, ponajprije njemačkih vojnika, pripadnika Wehrmachta i Waffen SS-a, i grobova i grobalja „okupatora“ u Vojvodini u vrijeme Drugog svjetskog rata, koje prikazuju onodobno stanje vojnih grobova i grobalja.¹¹

Ženevske konvencije (o postupanju s ratnim zarobljenicima) iz 1929. normirale su međunarodno ratno, humanitarno i kazneno pravo. Propisale su i „da ratni zarobljenici koji umru u zarobljeništvu budu časno sahranjeni i da na grobovima budu označeni svi korisni podaci, da grobovi budu poštovani i pristojno održavani.“ Uz to strana u ratnom sukobu kojoj su pripadali umrli zarobljenici mora biti obaviještena o svim slučajevima smrti i sahranjivanja, kao i o lokacijama njihovih grobova.¹² No Jugoslavija se nije pridržavala odredaba Konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima te su grobovi i groblja ratnih zarobljenika uništavani ili prepušteni propadanju. U Vojvodini, kao i drugdje u Jugoslaviji, sustavno su uklanjana i prikrivena i groblja i grobovi „neprijateljskih“ vojnika ratnih zarobljenika u poraću umrlih i(li) ubijenih u zarobljeničkim logorima.¹³ To potvrđuje nepostojanje grobova vojnih zarobljenika i uz najveće zarobljeničke logore u Vojvodini, primjerice u Vršcu, ali i drugdje.

10 Arhiv HBK, Zagreb, - spisi 1945., br. 107 BK/1945., - Predstavka nadbiskupa Alojzija Stepinca i katoličkih biskupa Jugoslavije Josipu Brozu Titu u svezi s crkveno-državnim odnosima, 22. rujna 1945.; V. Geiger, „Odluka o uklanjanju grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ Ministarstva unutarnjih poslova DF Jugoslavije od 18. svibnja 1945. i Katolička crkva u Jugoslaviji“, 416-418 i ondje navedena literatura. Predstavku katoličkih biskupa Jugoslavije J. Brozu Titu od 22. rujna 1945. potpisali su, kao i Pastirsko pismo dva dana ranije, vojvodanski katolički biskupi i vikari sudionici općih biskupskih konferencija u Zagrebu.

11 Usp. primjerice: Carl Bischof, *Die Geschichte der Marktgemeinde Ruma*, Freilassing, 1958., s.p. [fotografija i popratni tekst na prvoj nenumeriranoj stranici, između str. 160-161]; *Geschichte der Gemeinde Zichydorf. Gründung, Aufblühen und Untergang der deutschen Gemeinde Zichydorf im Banat*, Herausgegeben von Johann Achtzehner, Bisingen-Steinhofen, 1975., 18; Nikolaus Rettig, *Ortsgeschichte der Gemeinde Stanischtsch wie es einmal war von 1786-1945*, München, 1977., 256; *Werschetz (Versecz – Vršac). Kommunale Entwicklung und deutsches Leben der Banater Wein- und Schulstadt*, Verfaßt und zusammengestellt von Helmut Frisch, Wien, 1982., B144-B145, B147; Valentin Oberkersch, *India. Deutsches Leben in Ostsyrien*, 3. erweiterte und ergänzte Auflage, Band I: Text- und Bildband, Stuttgart, 1996., 646-647; V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“ / „Einige Tatsachen über das Entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 12/16.

12 Usp. Boško Petković, *Međunarodne konvencije o ratnom pravu*, Zagreb, 1992., 151; Jelena Đ. Lopičić-Jančić, *Krivičnopravna zaštita ratnih zarobljenika u jugoslovenskom krivičnom pravu*, Beograd, 2005., 152; Zoran Vučinić, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Beograd, 2006., 274.

13 U poraću znatan je broj ratnih zarobljenika, napose njemačkih i hrvatskih vojnika, i u logorima na području Vojvodine. Usp. *Deutsches Rotes Kreuz. Suchdienst. Zivilverschollenenliste. Skizzenblätter mit Angabe der Festnahmeorte und Gewahrsame sowie mit geographischer Darstellung der Lager nach*

Uklanjana su ili, pak, krajnjem nemaru prepuštena logoraška groblja i grobovi u logorima i na prisilnom radu u poraću umrlih vojvođanskih Nijemaca¹⁴ i groblja i grobovi uz nekadašnja njemačka naselja u Vojvodini. Groblja uz njemačka naselja nisu samo prepuštena nemaru i propadanju, „zubu vremena“, što je bilo uobičajeno, nego su planski i sustavno uklanjana ili su oštećivana, nadgrobni drveni križevi izvađeni i uništavani, nadgrobni spomenici razbijani ili korišteni kao različiti građevinski materijal.¹⁵

Heimatkreisen alphabetisch geordnet, II Jugoslawien Sk – Kl/Lgl, Herausgegeben vom Suchdienst des Deutschen Roten Kreuzes, Bearbeitet und zusammengestellt beim Suchdienst Hamburg des DRK in den Jahren 1962 und 1963; Kurt W. Böhme, *Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien 1941-1949*, Band I/1, München – Bielefeld, 1962., Bielefeld, 1976.; Kurt W. Böhme, *Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien 1949-1953*, Band I/2, München – Bielefeld, 1964., Bielefeld, 1976.; Roland Kaltenecker, *Titos Kriegsgefangene. Folterlager, Hungermärsche und Schauprozesse*, Graz – Stuttgart, 2001. i ondje navedeni izvori i literatura.

- 14 V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 13/17. Usp. primjerice: Filipowa – *Bild einer donauschwäbischen Gemeinde*, Sechster Band, *Kriegs- und Lageropfer*, Hrsg. Paul Mesli, Franz Schreiber, Georg Wildmann, Wien, 1985., 147, 156, 183, 190, 195; Hans Rasimus, *Als Fremde in Vaterland. Der Schwäbisch-deutsch Kulturbund und die ehemalige Deutsche Volksgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse*, München, 1989., 554; Branislav Danilović, *Zaštita zdravlja stanovništva u Somborskom okrugu 1944-1947.*, Sombor, 2005., 142; Branislav Danilović, *Gakovo i Kruševlje logori za podunavske Švabe u Bačkoj 1945-1947. Zaštita zdravlja u logorima*, Sombor, 2008., 80, 103; „Nestanak Podunavskih Švaba“, u: *Zavičaj na Dunavu. Suživot Nemaca i Srba u Vojvodini*, glavni i odgovorni urednik: Vladimir Mitrović, Novi Sad – Ulm, 2009., 74 [katalog izložbe] ili „Das Verschwinden der Donauschwaben“, u: *Daheim an der Donau. Zusammenleben von Deutschen und Serben in der Vojvodina*, Hauptredakteur: Vladimir Mitrović, Novi Sad – Ulm, 2009., 74. [Ausstellungskatalog]. Poimenični popis vojvođanskih Nijemaca koji su život izgubili u logorima 1944.-1948., usp. *Leidensweg der Deutschen in kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste - Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, Bearbeitung und Gestaltung: Karl Weber, München – Sindelfingen, 1994., 47-903 ili www.totenbuch-donauschwaben.de.
- 15 V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 13/17. Usp. primjerice: Leni Lenz, *Franztal, ich muß dich lassen*. Mit ergänzender Beiträgen von Nikolaus Hefner, Freilassing, 1957., 33. i fotografije i popratni tekst na nenumeriranoj stranici, između str. 104-105; Josef Burger, *Heimatbuch der Gemeinde Modosch im Banat und Ortschronik der Gemeinde Kapitan*, Bermatingen Kr. Überlingen, 1964., s.p. [271]; *Parabutsch. Werden und Vergehen einer deutschen Gemeinde im Südosten 1786-1944/45*, Herausgeber: Dr. Valentin Merger, Bad Langebrücken, 1969., s. p. [fotografije i popratni tekst na zadnjoj nenumeriranoj stranici, između str. 64-65]; Peter Lang, *Beschka Heimatbuch. Ortsmonographie der Gemeinde Beschka in Jugoslawien aus der Sicht der ehemaligen Donauschwaben 1860-1944*, Marbach/Neckar, 1971., s.p. [298.-299.]; Johann Bach, *Neuhatzfeld Tschestelek – Čestereg 1828 – 1944. Geschichte einer Banater Heidegemeinde. Ein Heimatbuch*, München, 1972., 286; Martin Huber, *Neu Pasua. Kleines Heimatbuch*, Reutlingen, 1974., s.p. [111]; Philipp Sandles, *Sekitsch. Erlebte Heimat*, Sersheim, 1977., 390; *140 Jahre Deutsch-Sartscha*, Herausgegeben von Josef Eck und Susanne Hagel, Bearbeitet von Erhard Kausch, [Freiburg im Breisgau, 1978.]; s.p. [170.]; Heinrich Bohland, *Mramorak. Gemeinde an der Banater Sandwüste*, Waiblingen - Hohenacker, 1980., 450-451; *Putinci. Bild eines Dorfes in Ostsyrmien*, mit

Na masovnim grobištima vojvođanskih Nijemaca ubijenim u odmazdama potkraj 1944. ili umrlim u poraću u logorima ponekad je i građeno, primjerice sportski tereni u Bačkom Jarku.¹⁶ No postoje i izuzetci. U Kničaninu u Banatu njemačko groblje nije namjerno uništavano. Novi stanovnici, kolonisti, pretežito Srbi iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, prema iskazima suvremenika, su „i masovne grobnice [...] poštovali, to je faktički jedan ogroman breg kao fudbalsko igralište, gde je humka ogromna, nisu dirali ni masovnu grobnicu, nisu orali okolo, čak su održavali koliko su mogli.“¹⁷

Poseban slučaj sudbina je njemačkog mjesnog groblja i nadgrobnih spomenika u Zemunu. Neposredno nakon Drugog svjetskog rata srušena je i zemunska crkva sv. Vendelina i uklonjeno takozvano franctalsko groblje na kojemu su sahranjivani Nijemci katolici i evangelici. Crkva sv. Vendelina bila je na mjestu gdje je danas Osnovna škola „Petar Kočić“ na uglu ulica Prvomajske i Hercegovačke. Mjesno njemačko groblje je uklonjeno, a mramorni nadgrobnih spomenici poslužili su za popločavanje stepenica koje idu uz gradsku šetnicu Kalvariju, koja i danas postoji.¹⁸ Prema iskazu Magdalene Metzger iz Nemačke Crnje (Deutsch Zerne) [danas Srpska Crnja] kod Kikinde u Ba-

---

Beiträgen von Martin Keilhauer, Hans Keilhauer, Hermann Posch, Georg Weiner, Mosbach/Baden, 1981., 152-153; *Werschetz (Versecz – Vršac). Kommunale Entwicklung und deutsches Leben der Banater Wein- und Schulstadt*, 358, B142., B146.; *Die Donauschwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa. Ausstellungskatalog*, Bearbeitet von Immo Eberl in Gemeinschaft mit Konrad G. Gündisch, Ute Richter, Annemarie Röder und Harald Zimmermann, Sigmaringen, 1987., 267; Hans Sonnleitner, *Donauschwäbische Todesnot unter dem Tito-Stern. Tataschenbericht einer Familie. Geschehnisse in den Jahren 1944-1947 mit einer politischen und moralischen Wertung. Ein zeitgeschichtlicher Erlebnisbericht gegen das Verbrechen, der auch symptomatisch ist für die Erlebnisse unzähliger deutscher Familien, die am Mittellauf der Donau beheimatet waren*, München, 1990., 256-257, 260; Nadežda Radović, Dobrila Sindelić-Ibrajer, Vesna Weiss, *Dunavske Svabice*, II, Sremski Karlovci, 2001., 147, 148, 165, 166; Márta István, „Bilo jednom jedno selo...“, *Fenster*, br. 9, Sremski Karlovci, 2008., 16-17; „Franctal – naselje koje je nestalo“, <http://www.zemunskenovine.rs/franctal-naselje-koje-je-nestalo/> [14. listopada 2015.]; Helena Rill, „Groblja, grobnice i sportski tereni“, u: Helena Rill, Marijana Stojčić, *Na tragu Podunavskih Nemaca u Vojvodini*, Beograd – Sarajevo, 2016., 75-77.

16 Nadežda Radović, „Rečitost mûka 60 godina ćutanja o sudbini naših Nemaca“, *Fenster*, br. 4, Sremski Karlovci, 2006., 36; H. Rill, „Groblja, grobnice i sportski tereni“, 77.

17 H. Rill, „Groblja, grobnice i sportski tereni“, 77.

18 V. Geiger, S. Josipović Batorek, „O provođenju odluke komunističkih vlasti iz 1945. o uklanjanju grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Slavoniji i Srijemu“, 305; V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“ / „Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 13/17, 18, 19. Usp. L. Lenz, *Franctal, ich muß dich lassen*, 33 i fotografije i popratni tekst na nenumiriranoj stranici, između str. 104-105; Nenad Novak Stefanović, *Zemlja u koferu*, Beograd, 2007., 115; Милоје Јовановић Мики, *Суцобран на земунској ривијери (Монографија Земун)*, Земун, 2009., 91; Милоје Јовановић Мики, „Stepenice od nadgrobnih spomenika“, http://e-zemun.rs/vesti/zemun_vesti/posetilac-reporter/stepenice-od-nadgrobnih-spomenika/ [10. listopada 2014.] ili „Franctal – naselje koje je nestalo“, <http://www.zemunskenovine.rs/franctal-naselje-koje-je-nestalo/> ili „U Zemunu. Stepenice od nadgrobnih spomenika“, <http://www.alo.rs/vesti/reportaza-srbija/stepenice-od-nadgrobnih-spomenika/18311> [18. listopada 2014.]; Nenad Vukosavljević, „Predgovor – Takvo je vreme bilo“, u: H. Rill, M. Stojčić, *Na tragu Podunavskih Nemaca u Vojvodini*, 9.

natu, negdje potkraj 1944. ili početkom 1945., partizani su u Nemačkoj Crnji prikupili „sve žene sposobne za rad, među njima i moju majku i tetku, i poslali ih [u logor] u Zemun. [...]. One su odvedene da rade na brdu Kalvarija: donosile su s obližnjeg groblja spomenike za popločavanje stepeništa i puteva.“¹⁹

Njemačko katoličko groblje u Vršcu u potpunosti je uklonjeno 1960.-1965. i dijelom pretvoreno u novo naselje i sadašnju Pedagošku školu, a dijelom u igralište. Vršačko katoličko groblje je prekopano i premješteno u veliku zajedničku grobnicu, tako da su mnogi ugledni Vrščani Nijemci, uključujući i za povijest Vršca i Banata nezaobilaznog Feliksa (Srećka) Milekera [Felix Milleker] (1858.-1942.) (osnivača Gradskog muzeja i Gradske biblioteke), ostali bez obilježenog grobnog mjesta. Samo je kapelica Svetog Roka, sazidana za vrijeme kuge, ostala kao nijemi svjedok na mjestu gde su sada igralište, škola i stambene zgrade višekatnice. Kameni okviri sa grobova su upotrebljeni za izgradnju stepeništa, koje vodi na brdo iznad grada Vršca do kapele Svetog Križa. Zamijenjeni su kamenim kockama tek 2007., kada je stepenište obnovljeno. Prema iskazima suvremenika, „nadgrobni spomenici su prodavani budzašto članovima partije, i tako malo prerađeni, upotrebljavani od strane novih vlasnika.“²⁰ Katolička zajednica u Vršcu, i njihovi prijatelji, nedavno su stidljivo pokrenuli pitanje sudbine 1960-ih godina uklonjenog njemačkog katoličkog groblja u Vršcu, u namjeri da postave spomen-ploču, na kojoj bi pisalo da je tu nekada bilo groblje. Međutim, nadležne vlasti su žustro odbile da „kolaboracionistima“ odobre postavljanje spomen-obilježja.²¹

Sudbine pojedinih nadgrobni spomenika sa njemačkog katoličkog groblja u Vršcu su i bizarne, pa i neočekivane. Tako je nadgrobni spomenik jednog od najzaslužnijih Vrščana i člana istaknute i utjecajne obitelji, Karla Paszta (1803.-1876.),²² gradonačelnika Vršca od 1861. do 1862. i od 1868. do 1872., tri tone težak granitni spomenik, prenesen u selo Izbište, nedaleko Vršca, gdje su od njega napravili spomenik poginulim „osloboditeljima“. Netko se dosjetio da bi se jedan od najljepših nadgrobni spomenika na vršačkom njemačkom katoličkom groblju mogao prenamijeniti. Naime, u to

19 Usp. N. N. Stefanović, *Zemlja u koferu*, 84; H. Rill, „Groblja, grobnice i sportski tereni“, 76.

20 V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata”/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 13, 15/17-18. Usp. *Werschetz (Versecz – Vršac). Kommunale Entwicklung und deutsches Leben der Banater Wein- und Schulstadt*, 358, B19, B142, B146; Драгољуб П. Бранков, *Избиштаница, Избиште*, 2009., 217; Jelena Gorički, „Djura, Nušić, Sterija, ...spisak sve veći! Destrukcija, destruktija, destruktija...“, <http://www.gradjanskiparlament.rs/djura-nusic-sterija-spisak-sve-veci/> [15. kolovoza 2015.].

21 Usp. J. Gorički, „Djura, Nušić, Sterija, ...spisak sve veći! Destrukcija, destruktija, destruktija...“, <http://www.gradjanskiparlament.rs/?p=1049>; V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata”/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 15/19.

22 Usp. *Werschetz (Versecz – Vršac). Kommunale Entwicklung und deutsches Leben der Banater Wein- und Schulstadt*, B139.

vrijeme planirano je podizanje spomen-obilježja (spomenika) za pedesetak poginulih „rodoljuba“ i „narodnim herojima“ Žarku Zrenjaninu i Anđi Ranković (prva supruga Aleksandra Rankovića) u seoskom parku u Izbištu kod Vršca. Spomenik je napravljen 1966. preslagivanjem nadgrobnog granitnog spomenika: piramidalni vrh nadgrobnog spomenika je odsječen i dodana je zvijezda petokraka, a uklesano na nadgrobnom spomeniku je izbrisano te uklesani novi podatci u skladu sa novom namjenom. Na poleđini novog spomenika poginulim partizanima i „rodoljubima“ ostalo je neuklonjeno ime Karla Paszta.²³ Nakon svega, mještani Izbišta odlučili su 2008., uz suglasnost općinskih vlasti u Vršcu, da uvažavaju molbu potomaka nekadašnjeg vršačkog gradonačelnika, koji žive u Njemačkoj, da na novo katoličko groblje u Vršcu vrate nadgrobni spomenik Karla Paszta na novouređenu obiteljsku grobnicu obitelji Paszt, koja je dijelom ostala živjeti u Banatu. No zemni ostaci gradonačelnika Karla Paszta ostali su u zajedničkoj grobnici, gdje su završili 1960-ih godina, u vrijeme uklanjanja njemačkog katoličkog groblja. U Izbištu je, pak, na istom mjestu u središtu sela poginulim partizanima i „rodoljubima“ podignut novi spomenik, sličnog oblika, uz novčanu potporu i obitelji Paszt iz Njemačke, koji su u ljeto 2008. nazočili i svečanosti otkrivanja novog spomenika i tom prigodom položili vijenac.²⁴

Nakon teških borbi Vršac je 2. listopada 1944. zauzela Crvena armija, a sljedećeg dana pripadnici NOV i PO Jugoslavije uhitili su nekoliko stotina folksdojčera muškaraca, od kojih je 200 odmah ubijeno. Od listopada do prosinca 1944. nekoliko tisuća civila folksdojčera, ali i drugih, pretežno muškaraca, odvedeno je u obližnji logor za likvidaciju. Tijekom listopada 1944. ubijeno je 700 lokalnih Nijemaca. Prema poimeničnim pokazateljima, u Vršcu i okolnim mjestima utvrđeno je 1038 žrtava, od čega 647 iz grada Vršca.²⁵ Nadležne općinske vlasti u Vršcu, i odgovorni pojedinci, držeći

- 23 V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 13/18. Usp. Д. П. Бранков, *Избиштаница*, 217-218; Jovica Danilović, „Izbište vraća spomenik Karla Pasta“, <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Izbište-vraca-spomenik-Karla-Pasta.lt.html> [18. kolovoza 2015.]; Vladan Stošić, „Priča o dva spomenika“, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=698978> [18. kolovoza 2015.]; Jovica Danilović, „Porodici Past vraćen spomenik“, <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Porodici-Past-vracen-spomenik.lt.html> [18. kolovoza 2015.]; J. Gorički, „Djura, Nušić, Sterija, ...spisak sve veći! Destrukcija, destruktija, destruktija...“, <http://www.gradjanski-parlament.rs/djura-nusic-sterija-spisak-sve-veci/>
- 24 V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 13/18. Usp. Д. П. Бранков, *Избиштаница*, 218.-223.; J. Danilović, „Izbište vraća spomenik Karla Pasta“, <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Izbište-vraca-spomenik-Karla-Pasta.lt.html>; V. Stošić, „Priča o dva spomenika“, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=698978>; J. Danilović, „Porodici Past vraćen spomenik“, <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Porodici-Past-vracen-spomenik.lt.html>
- 25 Usp. Werschetz (*Verseck – Vršac*). *Kommunale Entwicklung und deutsches Leben der Banater Wein- und Schulstadt*, 665-673; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, Men-

se stajališta „Još nije vreme“, nisu odobrili podizanje spomen-obilježja kod neoznačene masovne grobnice na vršačkom Šinteraju, gdje su potkraj 1944. pokopani Vrščani uglavnom Nijemci, ali i Srbi i građani drugih nacionalnosti, koje su ubili partizani nakon ulaska u grad.²⁶

Posljednjih dvadesetak godina na poticaje i zauzimanja pojedinaca i raznih udruga iz Vojvodine, Austrije i Njemačke uređeno je nekoliko njemačkih ponajprije seoskih grobalja u Vojvodini i postavljena spomen-obilježja, a na nekim logoraškim grobljima u Vojvodini podignuta su spomen-obilježja, kao i na mjestima poslijeratnih masovnih likvidacija i grobnica vojvođanskih Nijemaca.²⁷

Ponekad je u nastojanjima uređenje i obilježavanje takvih grobalja i grobišta bilo neodobranja i različitih zaprijetki, pa i namjernog oštećivanja podignutih spomen-obilježja vojvođanskim Nijemcima, primjerice 2012. u Gakovu kod Sombora.²⁸

U logoru za folksdojčere Svilara u Srijemskoj Mitrovici umrla je od gladi Helga Isemann (1943.-1946.) iz Zemuna.²⁹ Njezin u korov potpuno zarastao grob na zapu-

---

schenverluste – Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948, 50-51, 148-151, 163-166, 399-413; www.totenbuch-donauschwaben.de; Vladimir Geiger, „Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb, 2008., 806 ili Vladimir Geiger, *Josip Broz Tito i ratni zločini: Bleiburg – folksdojčeri*, Zagreb, 2013., 37.

26 Usp. Nadežda Radović, Dragi Bugarčić, *Krst na vršačkom Šinteraju*, Vršac – Beograd, 2014., 193; V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“ / „Einige Tatsachen über das Entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 15/19.

27 Usp. Márta István, Josef Lang, *Gedenkstätten der Donauschwaben in der Batschka, im Banat und Syrmien. Ein Bild Dokumentation*, Kikinda – München, 2010. U povodu podizanja spomen-obilježja Nijemcima u pojedinim mjestima Vojvodine objavile su zajednice Podunavskih Švaba u Njemačkoj i Austriji i različite spomen-spise, usp. primjerice: Katharina Längle geb. Scherer, John Gross, „Der Deutsche Friedhof in Weprowatz. Eine Dokumentation der erhaltenen Grabsteine, aufgenommen im Jahre 2009. Mit einem Beitrag über die Geschichte der Friedhöfe in Weprowatz von Paul Scherer“, *Weprowatzer Heimatblätter*. Beilage zu Heft 19, Karlsruhe – Backnang – Zirndorf, 2010., 1-10 Georg Wildmann, *Gedenkstätte auf dem Gräberfeld. Den Opfern der Blutnacht vom 25. November 1944. Sondernummer der Filipowaer Heimatbriefe aus Anlass der Weihe des Kreuzes auf der „Heuwiese“ und der Segnung der Gräber 2011*, Linz – Wien, 2011.

28 Usp. J. Прелчец, „Вандализам на масовној гробници код Гакова. Непознати починиоци оштетили споменик“, *Дневник, Нови Сад*, 5. март 2012., 12; „Denkmälerschändung in Gakowa“, http://www.kulturstiftung.donauschwaben.net/aktuelles_serbien/2012_03_06_denkmalschaendung.html [15. kolovoza 2015.].

29 Usp. *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste - Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito – Regime in der Zeit von 1944-1948*, 881. ili www.totenbuch-donauschwaben.de; Jovica Stević, *Fudbalski klub Radnički iz Sremske Mitrovice. 90 godina uspešnog rada – 1922.-2012. / Fußballklub Radnički Sremska Mitrovica. 90 Jahre erfolgreiche Tätigkeit 1922-2012. – Nemačko naselje Hesna u Mitrovici. 185 godina od osnivanja – 1827.-2012. / Die deutsche Ansiedlung Hessendorf in Mitrovica. 185 Jahre seit der Gründung – 1827-2012 – 100 godina fudbala u Sremskoj Mitrovici 1911.-2011. / 100 Jahre Fußball in Sremska Mitrovica*, Sremska Mitrovica – Beograd, 2012., 184; Jovica Stević, „Stradanje Nemaca u Hesni u Sremskoj Mitrovici u

štenom logoraškom groblju kod nogometnog igrališta u Srijemskoj Mitrovici obnovio je 2008. svojim trudom i materijalnim sredstvima Jovica Stević, istraživač zavičajne povijesti iz Srijemske Mitrovice,³⁰ ali ne i bez neugodnosti i poteškoća.

U masovnim odmazdama, vansudskim likvidacijama ili, pak, nakon ubrzanih i montiranih sudskih procesa, potkraj 1944. partizani i novouspostavljena komunistička vlast ubili su nekoliko desetaka tisuća vojvođanskih, ponajprije bačkih Mađara, mahom civilno stanovništvo.³¹ Mjesta gdje su se takvi grobovi nalazili zapuštena su i prikrivena, a ponekad korištena i kao smetlišta ili je na grobištima i građeno, primjerice Autobusni kolodvor u Somboru.³² Kasnije su godinama, i sve do naših dana, kada je u Vojvodini otpočelo obilježavanje prikrivenih stratišta i grobišta, s masovnih grobnica 1944. i 1945. pobijenih Mađara „preko noći“ višekratno uništavana spomen-obilježja i nestajali nadgobni križevi, vijenci, svijeće.³³

Ogledni primjer je spomen-križ u Čurugu, koji je od 1994. kada je prvi put postavljen na mjestu masovne grobnice Mađara ubijenih potkraj 1944. do sada 17 puta lomljen, zapaljen ili odnešen te ponovno postavljan.³⁴ Ponavljanje takvih događaja i

---

logoru smrti Svilara od 1944. do 1947. godine”, *Godišnjak Njemačke zajednice/DG Jahrbuch 2015*, Osijek, 2015., 512.

- 30 V. Geiger, “Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata”/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg”, 15/19. Usp. Jovica Stević, „Die Geschichte eines kleinen Donauschwaben-Mädchens“, *Mitteilungen der Landsmannschaft der Donauschwaben in Oberösterreich*, Jg. 42, Nr. 1, Wels, 2009., 21-22; „Das Denkmal in Sremska Mitrovica. Die Geschichte über Helga Isemann“, http://www.kulturstiftung.donauschwaben.net/aktuelles_serbien/2009_11_03_ismann.html [19. kolovoza 2015.].
- 31 Poimenični popis vojvođanskih Mađara koje su potkraj rata i u neposrednom poraću ubili partizani ili su ubijeni nakon sudskih presuda, usp. Tibor Cseres, *Vérbosszú Bácskában*, Budapest, 1991. ili Tibor Cseres, *Titoist Atrocities in Vojvodina, 1944-1945. Serbian Vendetta in Bácska*, Buffalo, New York – Toronto, Ontario, 1993. ili Tibor Cseres, *Krvna osveta u Bačkoj*, Zagreb, 1993.; Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941-1946*, Novi Sad, 1996.; Enikő A. Sajti, *Hungarian Minority in the Vojvodina 1918 - 1947*, New York, 2003. ili Enikő A. Sajti, *Délvidék. Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947*, Budapest, 2004. ili Enike A. Šajti, *Mađari u Vojvodini 1918-1947*, Novi Sad, 2010.; *Imenik stradalih stanovnika AP Vojvodine 1941-1948. Mađarske nacionalnosti*, tom VII, autor i rukovodilac projekta: Dragoljub Živković, Novi Sad, 2008.
- 32 H. Rill, „Groblja, grobnice i sportski tereni“, 76.
- 33 Usp. T. Cseres, *Vérbosszú Bácskában*, 156, ili T. Cseres, *Titoist Atrocities in Vojvodina, 1944-1945. Serbian Vendetta in Bácska*, 161, ili T. Cseres, *Krvna osveta u Bačkoj*, 253. te u zborniku *A meg nem irt történelem nem létezik. Az 1944/45-ös magyarirtás negyed évszázados kutatásának tapasztalatai / Nezabeležena istorija ne postoji. Iskustva 25. godišnjeg istraživanja atrociteta prema Mađarima iz 1944/45. godine*, szerkesztők: Cszorba Béla és Gusztón András / urednici: Bela Čorba i Andraš Guston, Temerin, 2016., članke: Matuska Márton/Marton Matuška, „Az elhallgatott razzia jellegzetességei”/“Obeležja prećutane racije“, 23-24/162-163 i Ternovác István/Istvan Ternovac, „A magyar-szerb megbékélés sajtója és olvasatai”/“Srpsko-mađarsko pomirenje u medijima i mogućí način njegovog čitanja“, 95/231, 99-100/235, 121/255.
- 34 Usp. Ternovác I./I. Ternovac, „A magyar-szerb megbékélés sajtója és olvasatai”/“Srpsko-mađarsko pomirenje u medijima i mogućí način njegovog čitanja“, 95/231.

drugdje potvrđuje još uvijek nepovoljno ozračje u Vojvodini za uvažavanje i mađarskih stradanja i žrtava u Drugom svjetskom ratu.

U Subotici su gradske vlasti početkom Drugog svjetskog rata odredile da se dio tzv. Senćanskog groblja, od ranije korištenog za vojne grobove, uredi i da se ondje sahranjuju nove „herojske“ žrtve.³⁵ No u poraću, kao i drugdje u Jugoslaviji i Vojvodini, i na Senćanskom groblju uklonjene su nadgrobne oznake „neprijateljskih“ vojnika, pretežito Mađara.

Neka spomen-obilježja vojvođanskim Mađarima ubijenim potkraj Drugog svjetskog rata i u neposrednom poraću, kao primjerice spomen-obilježje „Ptica slomljenih krila“ podignuto 1994. u Subotici na Senćanskom groblju, znatno su uzburkala nacionalne i političke strasti. Spomen-obilježje „Ptica slomljenih krila“ na kojem su navedena imena Mađara, ali i Nijemaca, Židova, Srba, Hrvata i drugih ubijenih potkraj 1944., prema nekim navodima i tvrdnjama, navodno „vrvi od imena ratnih zločinaca“,³⁶ nedugo nakon postavljanja znatno je oštećeno „po nepoznatom počinitelju“, a središnja brončana skulptura „Ptica slomljenih krila“ je otuđena.³⁷

Na poticaje i zauzimanja pojedinaca i mađarskih udruga iz Vojvodine, ali uz mnogobrojne poteškoće u tim nastojanjima napose tijekom 1990-ih godina i u Novom Sadu i drugdje u Bačkoj i Vojvodini, posljednjih su godina postavljena različita spomen-obilježja na mjesnim grobljima, a i mjestima masovnih stratišta i grobišta vojvođanskih Mađara, koji su ubijeni u odmazdama potkraj 1944. i početkom 1945.³⁸ No iako su u listopadu 1990. u Temerinu, a zatim i u Novom Sadu, Subotici i u drugim mjestima

35 Usp. Stevan Mačković, „Gdje su u Subotici pokapani vojnici iz Hrvatske, a gdje Subotičani u Hrvatskoj za vrijeme velikog rata (1914.-1919.)“, *Klasje naših ravni*, br. 5-8, Subotica, 2014., 105, 107, ili Stevan Mačković, „Gdje su u Subotici pokapani vojnici iz Hrvatske, a gdje Subotičani u Hrvatskoj za vrijeme velikog rata (1914.-1919.)“, <https://suistorija.wordpress.com/prvi-svetski-rat/gdje-su-u-subotici-pokapani-vojnici-iz-hrvatske-a-gdje-subotici-u-hrvatskoj-za-vrijeme-velikog-rata-1914-1919/> [14. listopada 2015.]. Izvornik plana Senćanskog groblja s oznakom mjesta za nove „herojske“ žrtve i popis vojnika poginulih 1941.-1944. i sahranjenih na Senćanskom groblju, koje Mačković prilaže, nalaze se u Istorijskom arhivu u Subotici, fond: 275.23.2. Zbirka projekata.

36 Usp. Đorđe Vukmirović, „Subotica: Imena ubica na spomeniku žrtvama“, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:392455-Subotica-Imena-ubica-na-spomeniku-zrtvama> [14. listopada 2015.]; Branko Žujović, „Imena ratnih zločinaca na spomeniku ‘Ptica slomljenih krila’“, <http://www.subotica.com/vesti/imena-ratnih-zlocinaca-na-spomeniku-ptica-slomljenih-krila-id9569.html> [14. listopada 2015.].

37 Usp. Vesela Laloš, „Nestao spomenik streljanim civilima nakon rata u Subotici“, <http://www.slobodnaevropa.org/a/nestao-spomenik-streljanim-civilima-nakon-rata/25142945.html> [14. listopada 2015.]; Ternovác I./I. Ternovac, „A magyar-szerb megbékélés sajtója és olvasatai“ / „Srpsko-mađarsko pomirenje u medijima i mogući način njegovog čitanja“, 121/255.

38 Usp. Márton Matuska, *Az elhagyott razzia. Vérengzés Újvidéken (1944-45)*, Budapest, 2015., 231-245. U zborniku *A meg nem írt történelem nem létezik. Az 1944/45-ös magyarirtás negyed évszázados kutatásának tapasztalatai / Nezabeležena istorija ne postoji. Iskustva 25. godišnjeg istraživanja atrociteta prema Mađarima iz 1944/45. godine*, objavljene su fotografije spomen-obilježja vojvođanskim Mađarima ubijenim 1944. i 1945 u Bačkom Jarku, Čurugu, Novom Sadu, Subotici, Temerinu i Žablju, koja su podignuta u proteklih četvrt stoljeća.

u Vojvodini, održana prva javna sjećanja na Mađare pogubljene u listopadu 1944. te položeni i vijenci i zapaljene svijeće, mnogobrojna stratišta i grobišta vojvođanskih Mađara iz 1944. i 1945. još nisu nikako ili, pak, nisu dostojno obilježena.

Nakon ulaska partizana u Srijemsku Mitrovicu, 1. studenoga 1944., u prvim danima nove „narodne vlasti“, uslijedio je niz vansudskih likvidacija onih koji su sumnjive ni za kolaboraciju sa okupatorom ili vlastima NDH, ponajprije mitrovačkih Hrvata i Nijemaca. Ubijani su na više mjesta: uz mitrovačku kaznionicu, na šetalistu Promenadi uz Savu, zatim u Jaliji rukavcu Save, u Vrbaku i Zimovniku uz Savu te uz desnu obalu potoka Čikaš i na Bijelom brijegu, a sahranjivani su u postojeće vojne rovove ili prirodne udubine u zemlji bez ikakvih nadgrobničkih oznaka. Danas je na Promenadi nogometno igralište, a u Jaliji su izgrađene novogradnje, također na masovnim grobištima.³⁹

Zabrana prijenosa posmrtnih ostataka ubijenih u vansudskim likvidacijama ili, pak, nakon sudskih presuda ubijenih „narodnih neprijatelja“ na groblja u obiteljske grobnice bila je uobičajena. Ipak u neposrednom poraću, a i kasnijih godina, ponegdje ali izuzetno vlasti su odobrile prijenos ubijenih i sahranu u obiteljske grobnice na mjesnim grobljima. U poraću u Srijemskoj Mitrovici održan je veliki sudski proces mitrovačkim Hrvatima koji su osumnjičeni kao „ratni zločinci“. Tako su početkom 1946. suđeni istaknuti mještani: gradonačelnik Franjo Brindl, odvjetnik dr. Petar Gvozdić, upravitelj bolnice dr. Karlo Helbih, kotarski predstojnik Zdravko Ježić i neki drugi. Zabilježeno je da su vlasti nakon smrtne presude i izvršenja kazne dopustile sahranu pogubljenih u obiteljske grobnice na mitrovačkom groblju.⁴⁰

Malobrojni nadgrobni spomenici ubijenih „narodnih neprijatelja“ tijekom vremena su i namjerno oštećivani. U Starom Bečeju, vlasti su dopustile sahranu na mjesnom groblju svećenika, župnika, Ferenc Petranija [Petrányi Ferenc] (1879.-1944.), koji je ubijen tijekom istražnog postupka 11. listopada 1944. Mještani i rodbina na starobečejskom groblju podigli su mu i mramorni nadgrobni spomenik sa uklesanim imenom i stihovima na mađarskom jeziku, ali natpis je kasnije po nepoznatom počinitelju oštećen.⁴¹

U jugoslavenskoj je javnosti sredinom 1980-ih godina nizom napisa u srbijanskom tisku pokrenuta ne mala hajka po pitanju grobova vojnika, koji su kao pripadnici neprijateljskih vojska poginuli u Drugom svjetskom ratu i sahranjeni na području Jugoslavije.⁴² Spomenuto je tada i „problematično“ postojanje grobova odnosno nadgrobničkih

39 Usp. Milan Bičanić, *Srijem krvavo krilo Hrvatske*, Zagreb, 1994., 99.-102., 107.-113., Osijek, 1999., 114-117, 122-128; Zlata Gvozdić-Filjak, Juraj Lončarić, *Srijemska kalvarija Hrvata*, Zagreb, 1995., 227-231, 258, 280-286 i ondje navedeni izvori i literatura.

40 Usp. Z. Gvozdić-Filjak, J. Lončarić, *Srijemska kalvarija Hrvata*, 259-260; Zlatko Virč, *Zasluge i tragedija dr. Petra Gvozdića*, Vinkovci, 2014., 38.

41 Usp. T. Cseres, *Vérboszá Bácskában*, 97. ili T. Cseres, *Titoist Atrocities in Vojvodina, 1944-1945. Serbian Vendetta in Bácska*, 78, ili T. Cseres, *Krvna osveta u Bačkoj*, 159.

42 Usp. Srečo Zajc, „Otkud dileme o ‘nacionalnom izmirenju’. Svi su pali za domovinu – neki za našu, neki za tuđu“, *Intervju*, Beograd, 18. januar 1985., 13-15; Nikola Đorđević, Olivera Petrović, Marko Lopusšina, „Mitovi o ‘nacionalnom izmirenju’ (2). Izdajnici i grobovi“, *Intervju*, Beograd, 1. februar

spomenika njemačkih vojnika na groblju u Vršcu (grob braće Rithen [Rittchen] i skupa grobnica poginulih pripadnika Wehrmachta).⁴³ Naime, kao i drugdje u Jugoslaviji i na području Vojvodine ponegdje je na mjesnim grobljima ostalo pojedinačnih neuklonjenih grobova odnosno nadgrobnih spomenika „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“.

Republički zakoni o pogrebnoj djelatnosti i o uređivanju grobalja ili, pak, zakoni o prekršajima protiv javnog reda i mira, doneseni tijekom 1970-ih i 1980-ih godina, i koji su bili na snazi sve do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, u pravilu nisu dozvoljavali na grobljima postavljanje oznaka, natpisa, slika i simbola, koji označavaju pripadnost umrlih neprijateljskom pokretu, usmjerenom protiv Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije odnosno njihovu neprijateljsku djelatnost protiv društvenog uređenja SFR Jugoslavije.⁴⁴ *Zakon o sahranjivanju i grobljima* Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine iz 1983., ukratko je propisivao, i zabranjivao, člankom 16. „Izgledom, obeležjima, znacima i natpisima na grobnicama, spomenicima i spomen-obeležjima ne smeju se vređati patriotska osećanja i idejno-politička i samoupravna opredeljenja radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. [...] Opština propisuje i način i postupak izmene izgleda i izmene ili uklanjanja obeležja, znakova i natpisa sa već izgrađenih grobnica, spomenika i spomen-obeležja kojima se vređaju patriotska osećanja i idejno-politička i samoupravna opredeljenja radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.“⁴⁵

Nakon Prvog svjetskog rata novonastalo političko ozračje u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji nije priječilo podizanje spomen-obilježja i spomenika poginulim na austro-ugarskoj strani u Prvom svjetskom ratu. U Kraljevini SHS/Jugoslaviji uklanjanja su iz javnih prostora spomenička obilježja Austro-Ugarske Monarhije, ponajprije spomenici caru i kralju Franji Josipu i spomenici i spomen-obilježja austro-ugarskoj vojsci podizana u mnogobrojnim mjestima u sklopu ratnih napora

1985., 14-18; Đorđe Stanković, Čedomir Huber, Nikola Bugarčić, „Mitovi o 'nacionalnom izmirenju' (3). Izdajnici i grobovi“, *Intervju*, Beograd, 15. februar 1985., 14-16; Olivera Petrović, „Riječke misterije. Poslovni nadgrobnni spomenik?“, *Intervju*, Beograd, 1. mart 1985., 16-17.

43 N. Đorđević, O. Petrović, M. Lopušina, „Mitovi o 'nacionalnom izmirenju' (2). Izdajnici i grobovi“, 16-18.

44 Usp. „Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira“, *Narodne novine. Službeni list Socijalističke Republike Hrvatske*, br. 41, Zagreb, 17. listopada 1977., 561-563; „Zakon o sahranjivanju i grobljima“, *Službeni glasnik Socijalističke Republike Srbije*, br. 20, Beograd, 21. maj 1977., 1066-1068; „Zakon za izmenuvanje i dopolnuvawe na Zakonot za prekršoците protiv javniot red i mir“, *Službeni vesnik na Socijalistichka Republika Makedonija*, br. 29, Skopje, 7 oktombri 1983, 572-575; „Zakon o pogrebnoj djelatnosti i o uređivanju i održavanju grobalja“, *Službeni list Socijalističke Republike Crne Gore*, br. 28, Titograd, 1. decembar 1984., 645-648; „Zakon o pokopališki in pogrebni dejavnosti“, *Uradni list Socijalistične Republike Slovenije*, št. 34, Ljubljana, 19. novembra 1984., 1875-1879; „Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o pogrebnoj djelatnosti i o uređivanju i održavanju grobalja“, *Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, br. 37, [Sarajevo], 25. decembra 1985., 1124.

45 Usp. „Zakon o sahranjivanju i grobljima“, *Službeni list Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine*, br. 20, Novi Sad, 20. avgust 1983., 992.

Austro-Ugarske Monarhije. No nisu bila uklanjana i očuvana su, i ponegdje uređena austro-ugarska i njemačka vojna groblja iz Prvog svjetskog rata, pa i u Srbiji. Štoviše, u razdoblju Kraljevine SHS/Jugoslavije u mnogobrojnim mjestima u Vojvodini, a uz gradove i trgovišta i imućnija sela često naseljena Nijemcima i Mađarima, uglavnom na mjesnim grobljima i uz crkve, podizana su spomen-obilježja i spomenici – kenotafi sumještanima poginulim, od posljedica ranjavanja i bolesti umrlim i nestalim austro-ugarskim vojnicima u Prvom svjetskom ratu. Nebriga i uništavanje grobova i grobalja austrougarskih i njemačkih vojnika iz Prvog svjetskog rata na području Vojvodine, i Jugoslavije, i spomen-obilježja i spomenika koji su im podignuti, učestala je 1945. nakon Drugog svjetskog rata.

Nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji grobovi i groblja poginulih partizana i grobovi i groblja žrtava „fašizma“ zakonima su bili zaštićeni i uređivani i održavani,⁴⁶ a grobovi i groblja „neprijateljskih“ vojnika i grobovi „suradnika okupatora“ ostali su izvan zakona.⁴⁷ I tako je bilo sve do raspada SFR Jugoslavije. Porazeni nisu mogli dobiti svoja javna mjesta sjećanja, a ni pravo na grob. Morali su jednostavno biti zaboravljeni. Iz kolektivnog sjećanja u Vojvodini nestali su nadgobni spomenici i zarasla njemačka groblja poslije protjerivanja Nijemaca i dijelom Mađara.⁴⁸

U Vojvodini „nesmetano“ odnosno nekažnjivo označavanje i ispisivanje imena na nadgrobni spomenicima obiteljskih grobnica ili pojedinačnih kenotafa⁴⁹ onih članova obitelji koji su život izgubili tijekom Drugog svjetskog rata i u poraću kao pripadnici „neprijateljskih vojska“ ili koji su, pak, likvidirani kao „narodni neprijatelji“ postalo je moguće tek nakon raspada SFR Jugoslavije. U Vojvodini obilježavanju grobova pripadnika „neprijateljskih vojska“ i grobova „narodnih neprijatelja“, u neprevladanom ozračju „kolektivne krivnje“ *drugih*, postoje i znatni otpori i protivljenja *lijevo* usmjerenih, „antifašističkih“, skupina i pojedinaca, pa i nadležnih vlasti.⁵⁰ Ispisivanje imena

46 Usp. „Zakon o zaštiti grobova boraca palih u Narodnooslobodilačkom ratu i žrtava fašističkog terora“, *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, br. 29, Beograd, 14. srpnja 1954., 482; „Zakon o grobljima boraca“, *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, br. 52, Beograd, 31. prosinca 1961., 1053-1054; „Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o grobljima boraca“, *Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, br. 9, Beograd, 3. ožujka 1965., 234-235. Zakoni o grobljima jugoslavenskih republika i pokrajina propisivali su također zaštitu grobova partizanskih boraca palih u Drugom svjetskom ratu.

47 V. Geiger, „Odluka o uklanjanju grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ Ministarstva unutarnjih poslova DF Jugoslavije od 18. svibnja 1945. (III.)“, 16; V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Weltkrieg“, 15/19.

48 Olga Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918-1989.*, Beograd, 2014., 250-251.

49 Kenotaf, kasnolatinski *cenotaphium* < grčki *κενотάφιον* – prazan grob. Simboličan grob podignut na uspomenu na pokojnika čije se tijelo nalazi drugdje, najčešće u tuđini.

50 V. Geiger, „Nekoliko podataka o uklanjanju vojnih grobalja i grobova ‘okupatora’ i ‘narodnih neprijatelja’ u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata“/“Einige Tatsachen über das entfernen von Militärfriedhöfen und Gräbern der ‘Okkupatoren’ und ‘Staatsfeinde’ in Wojwodina nach dem Zweiten Welt-

i označavanje vojne pripadnosti na nadgrobnim spomenicima ili kenotafima i drugim spomen-obilježjima onima koji su ne tako davno i desetljećima u socijalističkoj Jugoslaviji bili označavani kao „okupatori“ i „domaći izdajnici“ otvorilo je nove prijepore, jer mogućnost i pravo na grob i „obnavljanja“ sjećanja za neke *a priori* znači i njihovu političku rehabilitaciju.⁵¹

Svako ljudsko biće ima pravo na svoj grob i nadgrobni znak, ili barem na svoj kenotaf. Od antičkih vremena i u rimskom pravu, grob i nadgrobni spomenik nakon sahranjivanja postajali su *locus religiosus*⁵² jer je tako nalagao pijetet prema mrtvima. U kulturi žalovanja svih civilizacija, i europskih i južnoslavenskih naroda, grobnim počivalištima i nadgrobnim obilježjima od davnih vremena pripada istaknuto mjesto. No KP Jugoslavije uz građanske i političke slobode znatno je ograničila i potiskivala i općeljudske, civilizacijske i tradicionalne religijske vrijednosti.

Uklanjanje i prikrivanje grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ jasno oslikavaju izrazito represivno ozračje nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, i Vojvodini, i najizravnije prikazuju svjetonazorska stajališta jugoslavenskih komunista.

Odluka MUP-a DF Jugoslavije od 18. svibnja 1945. o uklanjanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ i u Vojvodini je sustavno provedena, kao i sve kasnije odluke o grobovima „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“. Redovito je to bilo uvjetovano smještajem pojedinog groblja ili groba na koje se navedena odluka trebala odnositi, ali i svjetonazorom i revnošću onih koji su odluku o uklanjanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ trebali provoditi.

SUMMARY

On the Implementation of the Decision of the Ministry of Internal Affairs of the Democratic Federative Yugoslavia from May 18, 1945, Dealing with the Removal of Military Graveyards and Graves of the “Occupiers” and “People’s Enemies” in Vojvodina

Immediately after the end of World War II, Yugoslav communists took various measures to completely and radically liquidate their enemies. One of these measures was the decision of the Ministry of Internal Affairs of Democratic Federative Yugoslavia from May 18, 1945 to remove the graveyards and individual graves of the fallen “occupying” soldiers and of the “people’s enemies”. This measure was implemented to graves and memorial monuments of German, Italian

---

krieg“, 15/19. Usp. Goran Babić, *Paor s bajonetom. Zločin i kazna vojvodanskih folksdojčeva*, Beograd, 2012.; Nadežda Radović, Dragi Bugarčić, *Krst na vršačkom Šinteraju*, Vršac – Beograd, 2014.; Ternovác I./I. Ternovac, „A magyar-szerb megbékélés sajtója és olvasatai“/“Srpsko-mađarsko pomirenje u medijima i mogući način njegovog čitanja“, 91-124/227-258 i ondje navedeni izvori i literatura.

51 O. Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918-1989*, 250-251.

52 *Locus religiosus*, lat. mjesto štovanja.

and Hungarian soldiers, as well as to members of Ustasha, Chetnik and Slovenian Home Guard units. Removal of graveyards and individual graves of the “occupiers” and “people’s enemies” was conducted thoroughly in Vojvodina. This can be proven by available documents and witnesses of these events as well as the present day conditions of localities where graveyards were previously located. Destruction of military graveyards of the “enemies” was conducted in Yugoslavia not only in the immediate postwar period, but also later. After World War II, graves and graveyard of killed partisans as well as graves and graveyards of the “victims of fascist terror” were, according to the law, protected, taken care of and maintained. Graves and graveyards of “enemy” soldiers and graves of those who “collaborated with the occupying powers” were outside the law. The situation remained unchanged until the dissolution of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia.

Keywords: Vojvodina, 1945, Communist repression, Decision to remove the graveyards and individual graves of the “occupiers” and “people’s enemies”